

כורח המלחמה

הבהרת הגיונה של האסטרטגיה הכוללת הזו חשובה בשלב זה של הדיון, כדי להתמודד עם הטענה שניתן היה למנוע את המלחמה אילו התגייסה ארצות הברית ללחצים על ישראל לפני ספטמבר 1973, כפי שדרש סאדאת מקיסניג'ר ומניקסון בפברואר אותה שנה באמצעות יועצו לביטחון לאומי חאפז אסמאעיל. זה אכן איים שמצרים תצא למלחמה אם ארצות הברית לא תבטיח בלחציה, עד ספטמבר 1973, את נסיגת ישראל. קיסניג'ר הבטיח להפעיל לחצים כאלה על ישראל וניקסון אפילו היה נחוש בעניין זה יותר מיועצו לביטחון לאומי.⁵⁸ קיסניג'ר הסביר לאסמאעיל כי הלחצים יופעלו אחרי הבחירות בישראל, שנועדו לאוקטובר 1973, בצל החשש שלחצים לפני הבחירות יעלו לשלטון ממשלה קשוחה יותר. הוא אפילו התריע על הלחצים הצפויים בפני שגריר ישראל בארצות הברית יצחק רבין. לאחר שהתברר לקיסניג'ר מפי אסמאעיל (ראו בפירוט להלן) כי סאדאת אינו מוכן להציע לישראל תמורה מדינית של ממש אפילו לנסיגה מלאה מסיני, הציג בפני אסמאעיל מתווה

58 מרטין אינדיק, שכיהן כשגריר ארצות הברית בישראל ועוזר מזכיר המדינה לענייני המזרח התיכון, העיד בספרו כי ניקסון סיפר שאמר לקיסניג'ר אחרי הבחירות בארצות הברית ב־1972: "עכשיו הגיע הרגע להוציא את המיץ לזקנה [גולדה מאיר]". אינדיק סיפר כי הנשיא הביע חשש ש"העיוורון" של קיסניג'ר בכל הנוגע לזהותו היהודית לא התפוגג: "הוא לחלוטין מקדם רק את מה שדרוש לאג'נדה היהודית [...] הוא לא רוצה לעשות כלום עם הישראלים חוץ מלהרגיע אותם ולספק להם עוד נשק". מרטין אינדיק, בתחבולות תסיים מלחמה – הנרי קיסניג'ר והחתימה לשלום במזרח התיכון [תרגום: נ' גרידינגר], ידיעות אחרונות, 2023, עמ' 89.

של צעד אחר צעד הכרוך בהסדר ביניים תחילה, בליווי צמוד של מעורבות אמריקאית שמטרתה להוציא את ישראל מסיני.

כאשר ארצות הברית מבטיחה, ברמה הנשיאותית, להפעיל בראשית 1974 על ישראל לחצים לנסיגה, יש היגיון מצרי לצאת למלחמה חודשים ספורים קודם לכן רק אם המלחמה הייתה דרושה למצרים לגופה. כדי לטעון ברצינות שהקדמת הלחצים הייתה מונעת את המלחמה צריך להניח שסאדאת העדיף לצאת לעימות גורלי מול העליונות הצבאית של ישראל כיוון שלא היה מוכן להמתין זמן קצר מאוד כדי להתקדם, בליווי אמריקאי אוהד ונמרץ, אל עבר היעד המדיני שלמענו נאבקה מצרים שש שנים. להנחה כזו אין כל ביסוס ועדות בהתנהלותו של סאדאת מאז שעלה לשלטון ועד הירצחו. היא גם נוגדת את מה שאמר לקציניו לפני המלחמה ואת מה שהסביר אחריה לציבור. סאדאת היה זקוק למלחמה. בלעדיה לא היה לאסטרטגיה שלו סיכוי.

סאדאת עצמו הסביר בזיכרונותיו כי ארצות הברית לא יכלה לנקוט את הצעדים הדרושים למצרים "בטרם ננקוט אנו עצמנו פעולה צבאית לשבירת הקיפאון".⁵⁹ שנתיים וחצי אחרי המלחמה אמר: "לפני מלחמת אוקטובר היה הכרח במלחמה להבטחת ההצלחה של הפעילות הפוליטית".⁶⁰ שנים מאוחר יותר סיפר לעיתונאי ישראלי אחר כיצד התקומם כאשר חשש שברית המועצות מנסה לארגן מפגש עם גולדה מאיר לפני שמלחמה תחלף אותו ממצבו המושפל. סאדאת סיפר לעיתונאי כי נסע למוסקבה בפברואר 1972, ערב פסגת הנשיאים ניקסון ברז'נייב, והופתע לשמוע משגרירו במוסקבה על אפשרות של שיחה בין סאדאת וגולדה מאיר בטשקנט, במתכונת של פגישת שליטי הודו ופקיסטן שאסטרי ואיוב חאן (1966).

הייתי מוכה הלם. אמרתי לגאלב, שאם קוסיגין יחזור על הצעתו בנוכחותי, אבטל מייד ובו במקום את הסכם הידידות בין שתי ארצותינו. כיצד אוכל לפגוש את גולדה מאיר בתנאים שכאלה,

59 סאדאת, סיפור חיי, עמ' 180.

60 ראיון לאל-חואד'ת ע"פ סוכנות הידיעות המזרח התיכון מקהיר, 3 בפברואר 1976.

אני המוכה ומושפל? רק אחרי מלחמת אוקטובר חשתי כי איני מושפל יותר"⁶¹

גם אשתו של סאדאת, ג'האן, אמרה לעיתונאי ישראלי שש שנים אחרי הירצחו כי סאדאת לא ניסה לפני המלחמה להשיג "שלום אמיתי" עם ישראל: "סאדאת היה זקוק למלחמה נוספת, כדי לנצח ולפתוח במשא ומתן מעמדה שווה. בעלי היה איש של שלום, אך כמנהיג ערבי לא היה מוכן לשבת עם ישראל ולהרגיש שהוא 'נמוך'".⁶² מתוקף השיקולים האלה קיבל סאדאת, ככל הנראה כבר באוקטובר 1972, אחרי גירוש היועצים הסובייטים ביולי, את ההכרעה לצאת למלחמה, גם אם לא יקבל מברית המועצות נשק שיאזן את יכולותיה של ישראל בעומק. לדברי מי שהיה באותם ימים ראש אגף המבצעים בצבא המצרי, מוחמד עבד-אל-ע'ני אל-גמסי, אמר סאדאת (24 באוקטובר 1972) לפורום הבכיר שהתכנס כדי להכין את המלחמה:

תבוסת יוני 1967 יצרה ספק, אצל האויב והידיד גם יחד, אם מצרים עוד תצא למלחמה. משום כך, כל הפתרונות המוצעים לי מבוססים על היגיון זה. אחריותנו עומדת למבחן. אינני מוכן לקבל פתרונות של כניעה או להיכנע. לא אשב לשולחן המשא-ומתן עם ישראל כשאני במצב מושפל, כיוון שפירוש הדבר כניעה. אנו חייבים להוכיח לבני עמנו, לאויבינו ולידידינו, בקור-רוח ותוך תכנון זהיר, כי אנו מסוגלים להקריב, לעמוד ולהילחם ולשנות את המצב, באותם אמצעים העומדים לרשותנו [...] עלינו להכריע את גורלנו עם מה שעומד לרשותנו. עלינו לדבוק בתוכנית, לשנות את המצב ולהבעיר בעירה באזור. אז יהיו למילים משמעות וערך.⁶³

באותו מפגש אמר כזכור סאדאת, לדברי שאזלי, "הבעיה לעולם לא תגיע לידי תזוזה פוליטית, אם לא ניתן לה תנופה צבאית", והוסיף

61 שמואל שגב, **מעריב**, 22 באוגוסט 1980.

62 **ידיעות אחרונות**, 6 בנובמבר 1987.

63 **זכרונות אל-גמסי**, עמ' 129-130. דיווחים אחדים על אותו מפגש מביאים תרגומים שונים בפרטים שוליים, כיוון שסאדאת דיבר בערבית מדוברת בניב המצרי.

שיקול פנימי: "אם נשב באפס מעשה, החזית הפנימית תידרדר". כשנשאל אם מדובר בשחרור האדמות או במהלך שתכליתו מדינית, השיב שהיעד הוא "שבירת הפסקת האש".⁶⁴ בדיווח של גמסי הוצג תוכן זה בניסוח שונה במקצת:

המצב בעולם הערבי יישאר בדיוק כפי שהוא כל עוד אנחנו במצב סטטי [...] המצב עם הערבים ילך וייעשה גרוע יותר. כך עם האמריקאים, הרוסים ועם העם שלנו. להערכתי העניין שלנו ייהפך להיות סטטי ויגווע [...] אם יסתיים העניין בחזית שלנו אז הוא יסתיים גם בכל האומה הערבית, משום שאין חזית שיש לה ערך צבאי מלבד החזית שלנו.⁶⁵

גם בפנייה אל הלוחמים הודגש הצורך במלחמה במונחים של נקמה ביהודים ובצורך להרוג בהם ולמחות את חרפת התבוסה ב-1967, להבדיל משחרור השטחים שנכבשו באותה מלחמה. בפנקס שהודפס כשלושה חודשים לפני המלחמה במיליון עותקים וחולק לשם נשיאה בכיסם של הקצינים והחיילים, הודגש הממד הדתי של מלחמת קודש (ג'האד). במבוא פונה הרמטכ"ל שאזלי אל "צאצאי הפרעונים הגדולים בני הערבים העשויים ללא חת", קובע ש"הגיע הזמן לטהר את נשמותינו מהחרפה וההשפלה שמהם סבלנו מאז התבוסה ב-1967" ומסביר:

בניי הקצינים והחיילים, היהודים עברו את הגבול במעשי רצח ובשחצנות ואנו בני מצרים החלטנו להביס אותם ולפלוש לתוך עמדותיהם ולהביא הרג והרס, כדי לשטוף את חרפת התבוסה של 1967 ולהחזיר לעצמנו את כבודנו וגאווותנו. הרגו אותם בכל אשר תמצאו אותם⁶⁶ והיזהרו לבל יוליכו אתכם שולל, כי הם נוכלים אשר יעמידו פנים שהם נכנעים כדי לגבור עליכם ולהרוג אתכם בשפלות. הרגו אותם ואל תרגישו כלפיהם רחמים וחמלה, כי הם לא ריחמו על בנינו ולא קברו את קדושינו, אלא השאירו אותם במדבר סיני מאכל לכלבים ולעופות טרף. הרוו

64 שאזלי, חציית התעלה, עמ' 126-131.

65 זיכרונות אל-גמסי, עמ' 264-267.

66 הקוראן, סורה 2 פסוק 191; סורה 4 פסוק 91.

את צימאון הנקם שלכם ושל בני מצרים. עלינו להיכנס למערכה כשסיסמתנו היא ניצחון או מות קדושים [שהאדה]. ומכיוון שזוהי סיסמתנו, הרי הניצחון עימנו כרצון אללה 'כבר נתנו את דברנו לעבדינו השליחים, כי הם אשר ינצחו וכי גדודינו הם אשר יגברו'.⁶⁷

קיסינג'ר הבין בדיעבד את כל מסכת המוטיבציה המורכבת של סאדאת והודה בפה מלא שלא עמד עליה בעת האירועים עצמם:

למעשה סאדאת החליט לצאת למלחמה במהלך הקיץ של 1972. מה שהוביל אותו להטיל את הפור לא היה המבוי הסתום במשא ומתן [שהתנהל] באותה עת, אלא הקיפאון האובייקטיבי בעמדות האמת של הצדדים. סאדאת היה ממולח דיו להבין שלא ישיב את אדמתו בבת אחת. בשלב כלשהו יידרש לויתורים משמעותיים. אלא שהתזמון היה קריטי. לו היה מציע משא ומתן – מה שכונה בדיעבד גישת "צעד אחרי צעד" – היה מאבד את תמיכתן של סוריה ושל ברית המועצות, שבה היה תלוי כדי לקיים את האיום, שבלעדיו לא היה המשא ומתן מתרומם לעולם. לו היה רומז על שלום נפרד, היה ניצב עירום, בלא האמצעים לנהל עליו משא ומתן.

סאדאת החליט לנתק את הקשר הגורדי באמצעות מלחמה. הוא התנהל כאילו הוא עוסק בדיפלומטיה, אבל בקצב שמנע כל אפשרות לגבש את הסוגיות, קל וחומר לפתור אותן, בהציבו מועדים קצרים מכדי שיאפשרו לבחון את הדברים. הדיפלומטיה וההכנות הצבאיות נועדו, שניהם, להעלות ענן אבק, שמאחוריו עיצב את מה שהכול הניחו שהיא האפשרות הבלתי סבירה ביותר: תקיפה מאוחדת מצרית-סורית נגד ישראל. אבל סאדאת היה הדמות היחידה שהייתה מודעת למהפכה הדיפלומטית שתכנן. אנחנו תמרנו כדי לחולל את הרה-אוריינטציה שלו, אבל עדיין לא עמדנו על העובדה שסאדאת העריך שהייתה דרושה מלחמה

67 **הקוראן**, סורה 37 פסוקים 171-173 [תרגום א' רובין]. רפובליקת מצרים הערבית, מיניסטריון המלחמה, **אמונתנו – דרכנו לניצחון**, מחלקת הדפוס וההוצאה לאור של הכוחות המזוינים, 1973. תודה לפרופ' מנחם מילסון על התרגום.

לפני שינקוט את הצעד המכריע הדרוש כדי לתדלק את תהליך השלום בנכונות לתמורות הדדיות (give and take). שכן באווירת ההשפלה בעקבות התבוסה במלחמת ששת הימים היו ויתורים מיוחדים ככל הנראה לחולשה צבאית ולא למדינאות.⁶⁸

סאדאת התנסה בשנים ארוכות של נחישות אמריקאית לא לכפות על ישראל נסיגה ללא תמורה מדינית מהפכנית, בצל איומי מלחמה מצריים ואפילו בצל התממשות האיומים והסלמת המלחמה לסף של עימות בין-מעצמתי. הוא ידע שאין שום סיכוי להצלחת אולטימטום של מדינה מובסת על מעצמת-על לפעול במועד שהוא מציב לה, בניגוד לשיקול הדעת בושינגטון בדבר הנסיבות המתאימות להצלחת המהלך. לפני המלחמה ובלעדי המלחמה לא ניתן היה לממש את התנאים ההכרחיים שהוזכרו להצלחתה המדינית אסטרטגית: לא את האיום שעדיין לא נוצר, לא את הפיתוי שעדיין לא הבשיל ולא את הריסון שעדיין לא הוכח.

המתח בין שלושת הצרכים הללו הופיע בשלב הקריטי ביותר של המלחמה, ב־14 באוקטובר, וחייב הכרעה הרת משמעות. לאחר הצלחת מבצע החצייה המצרי ב־6 באוקטובר וכישלון התקפת הנגד של ישראל ב־8 בחודש נקלעה ישראל למצוקה צבאית, והניחה ב־12 באוקטובר שמגמת המלחמה פונה לרעתה.

מגעים בדרג העליון בין מצרים וארצות הברית בראשית המלחמה

ביום שלאחר פרוץ המלחמה יצר סאדאת את הקשר עם קיסינג'ר וניקסון, שבאמצעותו התכוון מלכתחילה לעצב ולנהל את האסטרטגיה הכוללת שלו. המלחמה והמערכה המדינית והכלכלית שהוביל נועדו לחולל זעזוע בושינגטון ולגרום לה להעלות את המזרח התיכון לראש סדר העדיפויות העולמי. משעה שהמהלך המקדים הזה יצא לדרכו הועיד סאדאת לארצות הברית שני תפקידים קריטיים באותה אסטרטגיה. הראשון, לרסן את ישראל מלהביא לידי ביטוי מלא את

Kissinger, *Years of Upheaval*, Little Brown & Co, 1982, p. 226. 68

עדיפותה הצבאית, לאחר שמצרים תמצה את יתרונה בימים הראשונים של המלחמה, תכבוש ותצליח להחזיק בקילומטרים ספורים ממזרח לתעלה. השני, להוביל את התהליך המדיני שלמענו יצא סאדאת למלחמה ולהבטיח, בלחציה על ישראל, לפחות נסיגה מלאה מסיני בלא תמורה מדינית של ממש. סאדאת ביקש להבהיר לקיסינג'ר את מהלכיו וכוונותיו בשני תחומים קריטיים. האחד – יעדיה הצבאיים המוגבלים של המלחמה, שנועדה ליצור את התנאים הנוחים למצרים במיקוח המדיני. השני – הימנעות מוקפדת מהפניית זעם ההמונים הערבים ומנהיגיהם נגד ארצות הברית והמערכ באופן המכשיר את הקרקע לתמורה יסודית באוריינטציה הגלובלית של מצרים. סאדאת פנה לקיסינג'ר באמצעות יועצו לביטחון לאומי חאפז אסמאעיל, שקיים איתו מגעים אינטנסיביים בפברואר ובמאי 1973.⁶⁹ קיסינג'ר עצמו פנה עוד ב-6 באוקטובר לשר החוץ המצרי מוחמד אל-זיאת וזה הזכיר את האגרת של אסמאעיל לקיסינג'ר בשיחה טלפונית ביניהם למוחרת. אסמאעיל הסביר את הגיונה של ההתקשרות:

נקודה חשובה נוספת בהתקרבות המדינית שלנו הייתה תפישתנו לגבי האפשרות של נטרול ארה"ב במערכה שניכנס אליה. לצורך כך חשב הנשיא סאדאת לפתוח את קווי התקשורת עם וואשינגטון בדרג הגבוה ביותר, וכן הוא נמנע בהתחלה מלהרחיב את בסיס העימות, על ידי קריאה למדינות הערביות לפגוע באינטרסים המערביים ככלל ובאלה של ארה"ב בפרט. אבל ההימנעות הזאת לא הייתה "בלתי מותנית". התמיכה של ארה"ב בישראל וחוסר האפשרות לפעול מדינית במהלך המלחמה הפכו מניע לשוב ולדון בעמדתנו לגבי השימוש בנפט בתור נשק מדיני במערכה, כפי שניסח זאת הדוקטור פאוזי בכינוס המועצה לביטחון לאומי.⁷⁰

69 ראו בפירוט רב בעמודים 149-152 להלן ובנספחים 7 ו-8 בעמודים 273-305.

70 חאפז אסמאעיל, הביטחון הלאומי של מצרים בעידן האתגרים, מרכז אל-אהראם לתרגומים ופרסום – קהיר, 1987, עמ' 305.

לצד קלישאות בדבר האופי ההגנתי של המלחמה לנוכח תוקפנותה של ישראל בסוריה, הדגיש המסר הראשוני את "הסירוב המצרי לציית לתנאים שישאל רוצה להכתיב לנו באמצעות השימוש באדמות הכבושות כמשכון", ואת מטרתה של מצרים "להגיע לשלום במזרח התיכון ולא לפשרה חלקית". בעקבות נסיגת ישראל מכל השטחים הכבושים מוכנה מצרים להשתתף בוועידת שלום באו"ם, להבטיח חופש שיט במצרי טיראן ולקבל נוכחות בינלאומית כדי לערוב לכך לתקופה מוגבלת. אסמאעיל ביקש למנוע אי-הבנה "כפי שקרה עם רוג'רס בשנת 1971", כאילו "העמדה הזו היא התחלה של ויתורים". אסמאעיל פנה לדרג הנשיאותי במקום המיניסטריאלי, לצורך "הכשרת הדרך לשלב הדיפלומטי שיבוא אחרי המלחמה". הוא הסביר שאיגרתו לא חידשה, למעט הקביעה "שלא להעמיק את הקרבות או להרחיב את העימות". היא נועדה לשמש "נקודת מוצא לחריגה מעבר לפעילות להפסקת האש, שכן קיווינו, באמצעות המלחמה, להגיע לנוסח מדיני רצוי, שלאורך שש שנים לא יכולנו לממש". לכן הוגבלו הקרבות "בתוך מסגרת השטח הכבוש, כדי לשחרר אותו ולא לחצות אותו", באופן שלא ייפגעו אזרחים במרכזים מיושבים או במטרות כלכליות בעומק המדינה.

אסמאעיל טרח להדגיש את ההבדל בין התנהגותו של נאצר במלחמות קודמות לבין מה שייחס לסאדאת הפעם:

לגבי כל מה שקשור במעגל ההתנגשות בתוך המזרח התיכון, התחייבנו שלא להרחיב את חזית העימות על ידי כך שנימנע מסיכון האינטרסים המערביים באזורנו ונימנע מלגרור נזקים לכלכלת יפן ועמי אירופה המערבית [...] [למרות] שהיה ביכולתנו להתערב כנגד האינטרסים המערביים באזור, בין אם בסיוע הממשלות הערביות או בסיוע עמיהן.

עם זאת הודה אסמאעיל כי בפועל התנהלו הדברים אחרת: "לא עבר זמן רב עד שהדברים התפתחו באופן שלא ניתן היה להמשיך עם ההתחייבות שהצענו מתוך בחירה, והתגובה הטבעית שלנו הייתה ללחוץ על העולם המערבי בכל החזיתות, המדינית והצבאית והכלכלית, ולאחר מכן על שתי המעצמות". הוא גם טען כי מצרים

לא שאפה "ליצור עימות בין שתי המעצמות במזרח התיכון", וכי סאדאת "רוצה להדגיש זאת בפני האמריקאים, מתוך תקווה לשים קץ לתנופה שלהם כל עוד לא ניתן לגרום להם לניטרליות". לאחר מגעים ובידורים נוספים הודיע קיסניג'ר למצרים, לרברי אסמאעיל, כבר בימים הראשונים של המלחמה "כי האירועים שקרו מספיקים להם [לאמריקאים] לפרוץ דיפלומטית, וכי ארה"ב תשקיע את כל מאמציה לסייע לצדדים להפסיק את המלחמה, והיא תשתתף – והוא אישית ישתתף – בפעילות לסייע לה לממש פשרה צודקת".⁷¹ קיסניג'ר הבין מייד את החשיבות האסטרטגית של יצירת הקשר בשלב המוקדם הזה וקבע כי משמעה ש"סאדאת הזמין את ארצות הברית להשתלט על תהליך השלום". הוא גם הבין את הסיכון שנטל סאדאת באותה פנייה באותו שלב, מבחינת קשריו החיוניים עם ברית המועצות (אספקת נשק וגיבוי ברמה הגלובלית) ועם סוריה (השתתפותה במלחמה):

ההתייחסות למכתבו של היועץ המצרי לביטחון לאומי, חאפז אסמאעיל, בשמו של סאדאת – שגם זייאת הזכיר מוקדם יותר באותו יום – הייתה אחת מהסיבות שהאמנו שנתונה בידיו האפשרות לשלוט במהלך הדיפלומטיה. ביום הראשון של המלחמה עשה סאדאת צעד חריג ביותר בכך שהתקשר איתנו. בשדר שנשלח אליו בצינורות הביון הודיע לנו אסמאעיל על תנאי מצרים לסיום המלחמה. התנאים לא היו קבילים, מאחר שדרשו נסיגה ישראלית לגבולות 1967. אבל הייתה בהם בבירור עמדת פתיחה. יצירת הקשר איתנו הייתה מסוכנת למדי. סאדאת לא יכול היה להכפיל את הסיכון בהתרחקות מסוריה ואולי גם מברית המועצות – שתמיכתה הייתה חיונית לניהול המלחמה – בהצעת ויתורים מיידיים שהיו עלולים לדחות את סוריה לנטוש את המאבק המשותף ואת ברית המועצות לצמצם את אספקת הנשק. החשיבות הייתה בעובדת השדר, לא בתוכנו. סאדאת הזמין את ארצות הברית להשתלט על תהליך השלום, למרות העובדה שבארגון האומות המאוחדות

הצענו שהוא יוותר על שטח שצבאותיו זה אך תפסו. השדר כלל הכרזה שהראתה כי סאדאת ידע היטב את גבולות מה שניתן להשגה: "איננו מתכוונים להעמיק את ההתנגשויות או להרחיב את העימות". אם הייתה משמעות כלשהי לביטוי זה, היא הייתה שמצרים לא התכוונה להתמיד בפעולות התקפיות מעבר לטריטוריה שכבר השיגו ואף לא לראות באמריקה את השעיר לעזאזל – כמו שעשה נאצר ב־1967. אבל, אם הבינונו את סאדאת כהלכה, יתפתח ללא ספק פער בין המערכים הצבאיים של מצרים ובין יעדיה המדיניים; מצב זה יביא בהכרח למשא ומתן מדיני, במוקדם או במאוחר.⁷²

זעזוע המלחמה

מתכונת המלחמה החדשה של מצרים הצליחה בשלביה הראשונים מעבר למצופה. לא זו בלבד שצליחת התעלה, ההתבססות ברצועה שממזרחה והפעולה הדו־חזיתית המתואמת השיגו את מטרותיהן, גם המערכות הכלכליות והמדיניות שגויסו סביב המחסור בנפט העצימו משבר אנרגיה גלובלי בעל השלכות פוליטיות וחברתיות מרחיקות לכת. ישראל איבדה הרבה משיווי משקלה לנוכח הצירוף של ההפתעה האסטרטגית והאופרטיבית, מתחה את משאביה המצומצמים עד קצה גבול היכולת, יצאה באופן לא שקול למהלכי נגד בלתי בשלים וכושלים, ספגה אבדות רבות וחווה ערעור מסוכן של ביטחונה העצמי. ב־12 באוקטובר הגיעו ההנהגה המדינית והצבאית של ישראל, בניגוד מוחלט לציפיותיהן מאז 1967, למצב שבו לא עמד לרשותן מענה זמין ומניח את הדעת לאתגר הכולל שהוצב בפניהן. הן אף נטו לקבל הפסקת אש "בִּמְקוֹם", שמשמעותה מיסוד ההישגים של האויב העיקרי. לא מדובר רק בהישגים הקרקעיים והצבאיים אלא בעיקר בהישג התודעתי שפגע בליבה של תפיסת ההרתעה, מה שהמצרים כינו "דוקטרינת הביטחון הישראלית".

72 הנרי קיסינג'ר, משבר – ניהול מדיניות החוץ במלחמת יום כיפור וביציאה מווייטנאם [תרגום: י' טישלר], שלם, 2004, עמ' 18, 91.

באותו שלב היה על ישראל להתמודד עם האתגר שהציג שאזלי: מהלך רב אבדות, קשה מאוד להכרעה, מול כוחות מחופרים להגנה בחסותה של מערכת נ"מ שהוכיחה את יכולתה לנטרל את יתרונה האווירי של ישראל, כאשר המצרים הניחו שהם יכולים להאריך את משך העימות כרצונם. ישראל שקלה אומנם גם אפשרות לצלוח את התעלה בצפון האגם המר הגדול ולרדת דרומה בחופו המערבי, אך היה ספק גדול אם אמצעי הצליחה יוכלו להגיע לתעלה ולפעול. בקרב המפקדים היו ספקות בדבר תוצאות העימות בין הכוח הישראלי שיצלח לבין הכוחות המצריים הגדולים והרעננים מן הקו השני, שהיו ערוכים בגדה המערבית עם יותר מ-600 טנקים. סגן הרמטכ"ל האלוף ישראל טל תיאר את המצב הצבאי באותו שלב:

מערך הצליחה שלנו מאולתר, והכוחות לא מאומנים. האויב מחזיק בשטחים בגדה המזרחית. הצליחה כרוכה בקרב הבקעה, בניגוד לתורה ולהכנות שלנו, שמתבססות על כך שאנחנו מחזיקים בצד המזרחי של התעלה, כישלון של מבצע הצליחה עצמו אולי לא יהיה כרוך באובדן כוח גדול לנו, אבל תהיה לו השפעה מוראלית שלילית בתחושת הביטחון של האויב, שהכשיל את מבצע הצליחה, לא תקרב אותנו להפסקת אש. גם אם נצליח במבצע הצליחה עצמו ונעביר כוחות לגדה המערבית של התעלה, יהיה עלינו להילחם בדיביזיות השריון המצריות שלא השתתפו עד עכשיו במלחמה, אין ודאות שרוח הלחימה של הצבא המצרי תישבר, ואז נמצא עצמנו במלחמת שחיקה בתנאים קשים [...] ישנו, כמובן, התרחיש של הצלחת הצליחה והתמוטטות הצבא המצרי, אבל זהו הימור – הימור ענק [...] יש לנו יתרון בקרבות שריון בשדה הפתוח – הטנקיסטים שלנו מאומנים לקרבות אלה, וצריך להשמיד את כוחות האויב היכן שנוכל להביא לידי ביטוי את שיא היכולת והיתרון של העוצמה שלנו, ולא לפעול באלתורים מול האויב. בשלב זה, אני לא רוצה לצלוח אלא להמתין לדיביזיות המשוריינות המצריות, ולנהל מולן קרב בשטחנו.⁷³

המצוקה הישראלית באותו שלב הושפעה מעומקו של הכישלון המודיעיני, שלא התמצה בהפתעת המועד של פרוץ המלחמה אלא הקיף גם אי-הבנה עמוקה של התוכנית הצבאית המצרית. יונה בנדמן, מי שהיה ראש המדור הצבאי בענף מצרים באמ"ן מחקר, העיד שישראל לא ידעה על הצוות בראשות הרמטכ"ל שאזלי, שהתאים את היעדים ליחסי הכוחות ("הצריחים הגבוהים"). בסקירת המודיעין שהופצה ביום פרוץ הקרבות ב־6 באוקטובר נאמר כי משימת צבא מצרים היא לכבוש את שטח סיני במתקפה מדורגת בשלבים, שתימשך כשבוע ימים. לאחר כיבוש רצועה ברוחב 10 קילומטרים ממזרח לתעלה והתבססות להגנה עליה תתקדם הלחימה בקרבות תנועה של דיוויזיות משוריינות וממוכנות, בסיוע אווירי, לעבר רפידים, מעברי הגידי והמיתלה ושרדות הנפט, והצבא המצרי ייערך להגנה ממזרח למעברים. בשלב השלישי יתקדמו הכוחות, על פי ההישגים הקודמים, אל עבר הגבול הבינלאומי. ישראל גם צפתה "תקיפות אוויריות על ידי 270 מטוסי קרב ומפציצים בעומק ישראל (אשדוד, חיפה, ואילת)".⁷⁴

הדעת נותנת שהרמטכ"ל והפיקוד הבכיר, בפרט מפקד חיל האוויר, היו מתעשתים מן הפסימיות היתרה ב־12 באוקטובר. נראה שזו שיקפה, לצד הקשיים בהבנת יעדי המלחמה של מצרים, אכזבה מזועזעת מן הציפיות הבלתי מציאותיות לעקירת המאחז המצרי יותר מאשר שיפוט קר רוח של יחסי הכוחות שמעבר לטווח המידי. המצב אכן היה קשה וחייב היערכות שונה ומחירים אחרים, אך נראה שהבנת מלוא המשמעות של הפסקת אש בתנאים כאלה הייתה מביאה את צה"ל להתארגן מחדש ולעצב מענה מתפקד גם ללא הטעות הקשה של מצרים יומיים לאחר מכן, שפתחה את הדרך לצליחה הישראלית מערבה ולהכרעת המלחמה.⁷⁵

74 אל"מ (מיל') י', "התוכנית שלא הכרנו" מבט מל"מ, גיליון 74, אפריל 2016, עמ' 42-45.

75 לדיון נרחב ומתועד בדילמות של אותו יום ראו: אביתר מתניה וארז סרי-לוי, "12 באוקטובר 1973: ניתוח דיוני קבלת ההחלטות האסטרטגיות", עדכן אסטרטגי, 26(3), 2023, 4-19. <https://tinyurl.com/bdzk9chc>

המפנה בחזית המצרית

בעיצומם של הדיונים המדכאים של ה־12 באוקטובר הגיעה אחר הצהריים ידיעת הזהב המודיעינית (אגב, ידיעה מוטעית אך התרעה יעילה⁷⁶) בדבר ההחלטה המצרית לפרוץ מזרחה, מעבר לתעלה, עם יחידות משתי דיוויזיות משוריינות. צה"ל המתין לצליחת ב־14 באוקטובר כדי להכותן בקרבות שריון באופן שיפתח את הדרך לצליחה ישראלית מערבה, ואף ניסה לעודד אותן לתקוף ולנוע מערבה בתרגילי הונאה שנועדו לשכנען בהצלחת המהלך. מהלך זה אפשר לישראל לשבש מעיקרה את תפיסת המלחמה המצרית ולהעביר את מרכז הכובד של הקרבות לעברה המצרי של התעלה; סופו ששינה את פניה של המלחמה ואת תוצאותיה.

למרות האינטרס האישי של הרמטכ"ל המצרי שאולי, לאחר שסאדאת האשים אותו באחריות להצלחת המהלך הישראלי ממערב לתעלה והדיחו, יש עניין בדיווחו האמין ביסודו לצעד הקריטי הזה ולתוצאותיו. לדבריו הוקצו בראשית המלחמה 1,350 טנקים מצריים לחזית התעלה. 1,020 מהם חצו אותה ו־330 שימשו עתודה אופרטיבית בגדה המערבית. 250 שימשו עתודה אסטרטגית. ב־14

76 הידיעה דיברה על כוונת מצרים להנחית כוחות במסוקים ב־13 או ב־14 באוקטובר בקו המעברים. בהנחה שאין היגיון צבאי בהנחתה כזו, אלא אם כן חוברים אליה כוחות משוריינים וממוכנים, הסיקה ישראל שמצרים עומדת לממש את אותה תוכנית מלחמה מצרית שהמודיעין הכיר ועומדת להעביר את כוחותיה המשוריינים ממערב התעלה מזרחה לסיני. ישראל ידעה גם על הלחץ הסורי על סאדאת לפרוץ לסיני כדי להקל את הלחץ בגולן. הידיעה על הנחתת הכוחות במסוקים לא התממשה אך המהלכים הצבאיים של ישראל, שהתבססו על ההערכה שהשריון המצרי יפרוץ מזרחה וייחשף לעליונות צה"ל, אפשרו את הצליחה ואת הכרעת המלחמה. אהרון לברן, "הידיעה שמנעה מפלה והובילה למהפך ולניצחון בחזית הדרום", מבט מל"מ, גיליון 79, ספטמבר 2017, עמ' 30-35; צבי זמיר ואפרים מס, בעיניים פקוחות: ראש המוסד מתריע, האם ישראל מקשיבה? כנרת זמורה ביתן, 2011, עמ' 158-159.

באוקטובר נותרו בקו הראשון 780 טנקים. שאזלי העריך כי אלה יספיקו לצרכים הגנתיים כאשר כוחות העתודה עומדים לרשותם, אך לא לצורכי התקפה. הוא העריך שלרשות ישראל עמדו, לאחר שיקום טנקים שנפגעו, כ-900. לדבריו איבדו המצרים ב-14 בחודש 250 מתוך 400 טנקים תוקפים, "יותר מכפי שאיבדנו בכל המלחמה עד כה", וישראל איבדה 50. על הטענה שסאדאת קיבל את ההחלטה כדי להקל את הלחץ הישראלי בחזית הסורית השיב שאזלי "זו איוולת", כיוון שמצרים לא הייתה מסוגלת ליצור איום ממשי על ביטחונה של ישראל בפריצה לעומק סיני:

"כוחותינו לא היו מסוגלים לכך בשום שלב. למעלה מ-150 קילומטר של מדבר הפרידו בין ראש־הגשר שלנו, לבין גבולה של ישראל. עליונותה האווירית של ישראל עשתה מרחק זה בלתי עביר".⁷⁷

התוצאה, לדברי שאזלי, הייתה "שכל הגדה המערבית היא עתה למעשה ריקה משריון". הדיוויזיה המשורינית 21 וחלק מהדיוויזיה המשורינית 4 והחטיבה המשורינית העצמאית 25, שהיו מיועדות להכשלת הצליחה הישראלית, עברו ממזרח לתעלה. שר המלחמה פסל אפשרות להחזיר כוחות מן הגדה המזרחית למערבית. לדברי שאזלי סאדאת עצמו נזף בו ב-16 באוקטובר: "מדוע אתה מציע תמיד לפנות את חיילינו מן הגדה המזרחית", ואיים להעמידו למשפט צבאי על כך. גם ב-19 באוקטובר, כאשר שאזלי התריע על סכנת הכיתור של הארמיה השנייה והשלישית, סירב סאדאת להחזיר "אפילו חייל אחד", קל וחומר את ארבע החטיבות ששאזלי ביקש. סאדאת אישר שזו אכן הייתה עמדתו.

הדיווח של גמסי, שתמך בצעדים שנקטו המצרים באותו יום, על המהלכים הצבאיים, שונה בדגשיו מזה של שאזלי. הוא טען כי מטוס ביון אמריקאי (SR-71) חשף בפני ישראל ב-13 באוקטובר את כוונת הצליחה המצרית למוחרת. הוא הדגיש כי "הדיוויזיה [דיוויזיה 21 – ד"ש] כולה, מלבד חטיבה אחת, נותרה ככוח עתודה

77 שאזלי, **חציית התעלה**, עמ' 179–194.

של הארמיה השלישית ממערב לתעלה", והסביר את הגיונו הצבאי והאסטרטגי של המהלך:

היעד של הרחבת המתקפה היה הגעה לקווים ממערב למעברי ההרים, כדי לשלול מן הכוחות הישראליים את חופש התנועה שלהם מול ראשי הגשר של הארמיות, מקנטרה בצפון ועד לסואץ בדרום. בו בזמן, לאלץ את ישראל להסב חלק מן המאמץ היבשתי והאווירי שלה לחזית סיני, על-מנת שתפחית מן הלחץ שהיא מפעילה על החזית הסורית, עד שחזית זו תתייצב.

גם גמסי הודה בכישלון המהלך ובאובדן 250 טנקים, וקבע כי "המבצע לא היה מוצלח, ועקב כך לא השיג את יעדו". עם זאת גמסי הדגיש את תרומתו למאבק הדו-חזיתי בטענה כי "המאמץ העיקרי של חיל האוויר הישראלי הוסב מן החזית הסורית לחזית סיני". לנוכח התוצאות הצבאיות של אירועי ה-14 באוקטובר והשפעתן על מהלך המלחמה מאבד הדיון המקצועי על מידת ההפקרה של הגנת מערב התעלה הרבה מחשיבותו, אך ראוי להדגיש כי גמסי הציג את הדברים בהקשר מחמיר הרבה פחות משאזלי. הוא התמודד עם הטענה שלצורך הרחבת המתקפה רוקנו הארמיות את העתודות שלהן כדי לשגרן למבצע, וטען כי פריסת הכוחות משני עברי התעלה תאמה את השילוב בין הצורך להגן על ראשי הגשר לבין הצורך להרחיב את המתקפה מזרחה.⁷⁸

יועצו של סאדאת לביטחון לאומי, חאפז אסמאעיל, הסביר גם הוא את הפריצה מזרחה במונחים של ייצוב החזית הסורית, ביטול הצורך בהפסקת אש וצמצום חופש תנועה והפעילות של ישראל כנגד ראשי הגשרים. אסמאעיל אומנם העריך כי בזכות הפניית המאמץ האווירי העיקרי לחזית הדרומית נעצרו ההתקפות הישראליות בחזית הגולן וניתן היה להסיר את האיום על דמשק, אך הוא הסכים כי בהקשר הכולל של התפתחות המלחמה:

ההתקפה הזאת היוותה נקודת מפנה חשובה ומסוכנת לגבי מהלך המלחמה בחזית המצרית ובחזית הערבית בכללותה.

וכאשר הסתיימה מערכת ההתפתחות [כך מכנה אסמאעיל את הפריצה] ב-14 באוקטובר בערב כלתה כל האנרגיה של כוחותינו, ובכך השלימה [מצרים] את עדיפות היוזמה שמימשה מאז 6 באוקטובר עם הצלחת ההפתעה האסטרטגית. לאמיתו של דבר החלה עדיפות היוזמה להישחק מאז תחילת ההפסקה הטקטית, אבל היא עברה בסוף לפיקוד הישראלי.

אסמאעיל אף הבין את השלכות הכישלון הצבאי בזירה המדינית המכרעת:

היה זה אך טבעי שהמצב החדש ישתקף במוכנות ארצות הברית וישראל להמשיך את המאמצים להפסקת האש, והיה זה הגיוני שארצות הברית תיענה לנחישות של ישראל לפתוח בהתקפת הנגד שלה, מתוך תקווה לשינוי הבסיס החומרי [הצבאי] לשיחות המדיניות הבאות [...] בשל כישלון ההתקפה המצרית, השלמת הגיוס הישראלי והריכוז במרכז סיני, לא הייתה לאמריקאים סיבה להזדרז וליישם הפסקת אש. בשל כך התמקדו המגעים שלנו [בין מצרים לארצות הברית] בשאלות שוליות.⁷⁹

אין מחלוקת על העובדה שהצליחה המצרית למזרז את התעלה, במטרה מוצהרת להתקדם אל עבר המיתלה והגידי, חילצה את ישראל מן המצוקה ואפשרה את המהלך הגדול ממערב לתעלה, שהכריע בממד הצבאי של המלחמה. במובן האופרטיבי והשלכותיו הצבאיות-אסטרטגיות מדובר בשגיאה הרת אסון. בפרספקטיבה מדינית-אסטרטגית התמונה מורכבת יותר. סוריה הייתה במצוקה צבאית קשה ושיוועה להקלת הלחץ באמצעות מהלך שיפנה את כוחות צה"ל, בעיקר את חיל האוויר, אל החזית המצרית. אסד חשד בסאדאת, בצדק, בנכונות לכגוד בסולידריות עם סוריה ועם הגורמים הרדיקליים בעולם הערבי ולשנות את האוריינטציה הגלובלית אל עבר ארצות הברית. הוא גם חשד בסאדאת, לקראת שלב מאוחר יותר, בחתירה להסדר נפרד בסיני תוך השלמה, לפחות באותו שלב היסטורי, עם הכיבוש הישראלי ברמת הגולן, בגדה וכירושלים.

79 אסמאעיל, הביטחון הלאומי של מצרים בעידן האתגרים, עמ' 328-332.

סאדאת עדיין היה זקוק מאוד לחזית הערבית האחידה, גם כדי להעצים את השפעת המצב הצבאי על המוטיבציה האמריקאית וגם בשל הצורך לגיבוי כלל-ערבי ללחץ הכלכלי של חרם הנפט. בהקשר הרחב הזה היה היגיון לא לחשוף באותו שלב מוקדם את ההגבלה החמורה על היקף היעדים הצבאיים של מצרים בסיני. בהקשר זה הייתה החזרת כוחות מסיני למצרים גופא עלולה לשדר מסר מזיק. קשה, גם אם לא בלתי אפשרי, להניח שההצלחות הראשוניות של המלחמה, לרבות ובייחוד כישלון התקפת הנגד של ישראל והמצוקה שאליה נקלע צה"ל, שכנעו את סאדאת שצבאו יכול, בניגוד להערכתו של שאזלי, להתקדם משמעותית אל עבר המעברים בלא ליווי מספק של הגנה אווירית.

בכל מקרה חשוב להבין את האתגר הקשה של סאדאת בצורך לתמרן, בשלב זה של המלחמה, במתח בין ארבעה אילוצים: **האחד**, קיום האיום הצבאי שעדיין נדרש מול ארצות הברית וישראל; **השני**, הלגיטימציה הערבית והפנימית, שבלעדיה אי אפשר להפעיל את האיום הכלל-אזורי; **השלישי**, הפיתוי המדיני כלפי ארצות הברית, שעדיין לא בא לידי ביטוי באותו שלב; **והרביעי**, מידת הריסון של הפעילות הצבאית ברמה האסטרטגית, כדי לאפשר את שלושת האחרים.